

PETTER GRYTEN ALMKLOV

Deltakelse og refleksjon. Praksis og tekst

Abstract

Participation and reflection. Practice and text

This essay explores the relationship between the anthropological ideal of participation in the field and the idea of methodically acquiring data. The author argues that there are intrinsic paradoxes in the practice of participant observation and that these should be understood in light of a broader epistemological discussion. Especially the transformation processes between life as experience and the semantic representations of it are inspected. This is discussed through the author's field work experience in the oil industry. Arguments are also presented for the importance of participative methods in organizations in general and particularly as a way of understanding expertise.

EXPERTISE | ORGANIZATIONS | FIELD WORK |
METHOD | EPISTEMOLOGY | PARTICIPATION

Sometimes I wondered whether just hanging on the street corner was an active enough process to be dignified by the term 'research.' Perhaps I should be asking these men questions. However, one has to learn when to question and when not to question as well as what questions to ask (Whyte 1993:303).¹

Den antropologiske metode utøves i et spenningsfelt mellom paradoksale idealer.² Antropologen skal delta mest mulig, og leve seg inn i sine informanternes erfaringsverden, samtidig som hun metodisk skal observere og reflektere. Hennes metode innebærer en formålsrettet tilstedeværelse som på samme tid skal gripe inn i (deltakelse) og være adskilt fra (observasjon) det levde livet. Denne teksten utforsker motsetningene i dette forholdet og knytter det til noen grunnleggende problemstillinger i forholdet mellom levd liv og tekst. Jeg vil argumentere for en forståelse av antropologiens kunnskapsproduksjon som utfordrer ideen om feltarbeidet som datainnsamling. Argumentet impliserer at den «nære» innsikten i praksis, som kanskje er antropologiens viktigste bidrag i samfunnsfagene i dag, ikke nødvendigvis best oppnås ved en metodisk tilstedeværelse i felten, med datainnsamling som formål. Den beste metoden er derimot i mange tilfeller å gi slipp på ideen om å opptre metodisk.

Selv om et feltarbeid sjelden blir gjennomført slavisk etter en metodisk plan, vil det oftest ha en metodisk retning som vil være preget av de

epistemologiske og ontologiske forutsetninger forskeren opererer ut ifra. Mine egne forutsetninger er presentert mer utførlig andre steder (se Almklov 2006:15–26), og jeg skal her kun forholde meg til det som har direkte innflytelse på det metodiske. Blant annet skal jeg, med utgangspunkt i epistemologiske betraktninger, forsøke å reflektere litt over ideen om feltarbeid som en «datainnsamlingsfase». Dette er en tanke som nok er sterkere innenfor sosiologien enn i antropologien. Dette er en tanke som nok er sterkere innenfor sosiologien enn i antropologien. Siden organisasjonsforskning som felt er preget av en slik tilnærming, er denne diskusjonen kanskje spesielt viktig for organisasjonsantropologer, men vi skal også se at den har en mer generell relevans for antropologien. Et annet tema som drøftes er hvorvidt den refleksive selvkontroll, som ideen om en antropologisk metode (tuftet på en reflekterende deltakelse) innebærer, alltid er realistisk framstilt i tekster. Denne delen er blant annet inspirert av Batesons (1972:128–152) tanker om den menneskelige erkjennelse, og da spesielt forholdet mellom den refleksive, språklige bevissthet og det «automatiserte» ubevisste.

Jeg vil også kort diskutere en tilstøtende problemstilling som mer spesifikt angår forskning i moderne organisasjoner og de «nære» studienes relasjon til bedriftenes institusjonelle refleksivitet. Teksten baserer seg på en del av metodekapittelet i min doktorgradsavhandling, som igjen er basert på et feltarbeid i oljeindustrien (Almklov 2006).

Mitt feltarbeid

Jeg var utdannet sivilingeniør i geofag før jeg ble antropolog. Flere personer på universitetet og i Statoil bidro til å legge til rette for at jeg skulle få tilgang til et felt der jeg kunne få brukt denne bakgrunnen. De gjorde en god jobb. Forskere får sjelden så fri tilgang til en arbeidsplass som jeg gjorde. Uten å stille spørsmål, lot ledelsen i «Statfjord RESU», den landbaserte under-

grunnsavdelingen til Statfjordfeltet, meg komme inn i deres arbeidsdag. De lot meg være til stede i stort sett alle aktiviteter over en periode på litt over ett år. Chapman (2001:31) har nok rett når han hevder at en antropolog oftest ville bli bryskt avvist om hun gikk til en bedrift og ba om å få gjøre et slikt feltarbeid, så jeg fikk en sjelden mulighet. Forskere i bedrifter blir gjerne møtt med en forventning om at de skal gjøre noe målrettet, noe forståelig og nyttig. Til en viss grad opplevde også jeg dette, men i hovedsak fikk jeg muligheten til å gjøre et utforskende arbeid der jeg ikke hadde særlig annet enn noen vage teorier og fabulerende hypoteser som utgangspunkt, og en famlende tilstedeværelse som metode.

Gruppen jeg oppholdt meg hos bestod av folk med høy utdanning. De fleste var sivilingeniører eller de hadde hovedfag eller doktorgrad i relevante realfag. Problemstillingene de arbeidet med var særs tekniske. Det handlet om å sette sammen informasjon om, danne seg et bilde av, og fatte beslutninger vedrørende et oljereservoar som befinner seg 2–3000 meter under havbunnen. Naturlig nok er deres viktigste befatning med dette reservoaret gjennom symbolske representasjoner av det, gjennom verktøy som lar forskjeller i oljereservoaret utløse differensieringer i deres datasystemer. Tegnene de får fra dette er symbolske enheter som handler om reservoaret. Mengden tegn er overveldende, men nesten alltid utilstrekkelig til å kunne si noe sikkert. Min avhandling beskriver hvordan de skaper seg et bilde av reservoaret basert på informasjonen de får fra sensorer, målinger og så videre. De danner seg et bilde av virkeligheten under havbunnen og de transformerer sin (ofte intuitive) forståelse til objekter som de kan bruke til å kommunisere med andre, og gjennom dette til syvende og sist få produsert oljen. Det skapes symbolske versjoner av reservoaret som muliggjør organisert samhandling og kommunikasjon. Et viktig element i mine analyser er at det er et tungt intuitivt og kroppsliggjort ele-

ment av tacit knowing (Polanyi 1967) i slikt arbeid (Almklov 2006; Almklov 2008).

Det er en arbeidsplass med et stort repertoar av semantisk kunnskap som beskrives; et sted hvor systemer av tegn, symboler, tall inngår i et udelelig fellesskap med menneskelig tenkning og praksis. De utgjør staven til Batesons (1972) blinde mann, der han føler seg fram i en verden tusener av meter under havbunnen. Den menneskelige kunnskapen er evig avhengig av de symbolske verktøyene, samtidig som den på ingen måte kan reduseres til deres semantiske «innhold». De som arbeider på denne måten lærer seg etter hvert å se verden og ikke staven når de taper rundt. De har et geologisk «blikk» og har lært seg å se gjennom informasjonen.

Et kjernetema var altså relasjonen mellom menneskelig tenkning og dets symbolske verktøy. Denne tematikken fikk to lag i mitt arbeid, fordi den griper inn i både det tematiske og det metodiske. Jeg søkte å studere en relasjon mellom kunnskap og symbolsk representasjon. Samtidig forsøkte jeg å gripe inn i denne relasjonen (gjennom innlevelse og deltakelse) og beskrive den symbolsk. Mine metodiske problemer hadde fellestrekk med det jeg så hos mine informanter. For å gjøre mine opplevelser i felten til noe nyttig antropologisk, måtte jeg semantifisere og objektifisere noe som er sammensatt og dynamisk. På samme måte som jeg rettet blikket mot rollen til geologiske objekter i mine informanternes forståelse av verden under havbunnen, vil jeg her diskutere rollen til mitt eget fags representasjoner av den verden vi erfarer i felten.

Dilemma i moderne bedrifter

De semantiske representasjonene av geologien er forenklinger og objektifiseringer av en kompleks virkelighet. Et dilemma i store, moderne kunnskapsbedrifter er at bedriftens institusjonelle refleksivitet medfører at arbeidsprosessene, det jeg studerte, selv er utsatt for semantisk innfanging, for objektifisering og kvantifisering.

Jeg vil hevde at det i moderne bedrifter er et driv mot generaliserende perspektiver, og at det foregår en maktkamp mellom det lokale og singulære på den ene siden og det systematiske og generaliserende på den andre. I dette spennet vil antropologens tekst og prosjekt måtte forholde seg til en viktig grenseproblematikk. Antropologiens kanskje viktigste bidrag til forståelsen av arbeid, er nærheten til den lokale praksis. Krittisk i så måte blir da vår evne til å gjøre eksplisitt den sammensatte og kroppslig tillærte erfaringen som praksis innebærer, i symbolske former som ikke gjør vold på denne nærheten. Dette er på én måte et kjent metodisk, filosofisk og poetisk problem: hvordan skal jeg beskrive mine følelser, det ordløse, med ord? Det er et imidlertid også problem som blir enda viktigere i antropologiske studier av moderne samfunn og organisasjoner. For der er vi ikke alene om å ønske å beskrive, generalisere og fange praksis i tegnsystemer. Den giddenske (1991) selvbeskrivende refleksiviteten er voldsom i moderne organisasjoner. I sykluser av introspeksjon og selvforbedring forsøker organisasjonen (og dens representanter) å få en systematisk forståelse av det som foregår. Vi ser det på universitetene også, der ansatte i stadig større grad må kategorisere sin tidsbruk, svare på spørreskjemaer og budsjettere med sin tid, alt for å plassere det de gjør inn i standardiserende semantiske systemer. Systemene ser arbeidet fra et overordnet bedriftsperspektiv, og setter ytre mål på praksiser som alltid er singulære og situerte i foranderlige kontekster. Forståelsesrammene og styringen som følger disse målene vil basere seg på standardisering av en eller annen form. I det en omtaler som «kunnskapsbedrifter» er det vanlig at de refleksive prosessene, i tråd med ulike varianter av «knowledge management»-tenkning, befatter seg med enkeltarbeidernes kunnskap og arbeid på et meget detaljert nivå. Mens fabrikkarbeiderne måtte oppfylle minimumskravene arbeidet deres stilte, tenker de nye lederne på å videreutvikle kunnskapen i bedriften. Det vil si

at de ikke lar arbeiderne være i fred bare de fyller sin rolle som et tannhjul i maskineriet; lederne ønsker hele tiden å studere og forbedre dem. Bedriftens selvstudier beveger seg altså nærmere inn på arbeiderne som mennesker og sosiale grupper, og griper inn i den materien antropologene normalt studerer.

Et eksempel på refleksive prosesser i Statoil er bruken av styrende dokumentasjon og arbeidsprosessbeskrivelser. Disse baseres i stor grad på studier av hvordan arbeidet gjøres, og representerer i neste runde en standardisert referanse for hvordan det bør gjøres.³ De er, for å sitere Suchman (1995:56), «methods aimed at representing work in the service of transforming it.» Med disse metodene er det alltid en generalisert versjon av arbeidet som sirkuleres. Suchman (1987) påpeker noe lignende i *Plans and situated action*. Generaliserte planer og situerte handlinger er to forskjellige ting. For å unngå å bli detaljstyrt av planer, dokumenter og direktiver, velger de fleste ansatte i moderne bedrifter å kontrollere informasjonen de gir om sitt arbeid. Det vil ikke si at de lyver eller har hemmeligheter, men det betyr at de ikke passivt vil gi informasjon fra seg og ukritisk la seg studere. Suchman (1995:56) kommenterer: «[...] we need to reflect carefully on the kinds of secrecy that surround specific knowledges and experiences of working practice and the implications of making them visible.» Hun antyder at det er gode grunner for å «verne» sin arbeidspraksis med et visst hemmelighold, at det kan være en fordel både for den ansatte og bedriften som helhet. Hun tilskriver det også et maktperspektiv:

The premise that we have special authority in relation to our own fields of knowledge and experience suggests we should have the ability to shape not only how we work but how our work appears to others. Self-representation on this view is a form of empowerment (ibid.).

Mens bedriftens refleksivitet representerer et driv mot standardisering, var ekspertene jeg studerte hele tiden avhengig av å kunne behandle beslutninger, kreative fortolkningssituasjoner og så videre som enkeltstående hendelser. De viktigste delene av deres arbeid kunne ikke standardiseres. Om arbeidsprosessene skulle formes fra generaliserte ytre perspektiver ville de jobbe dårligere, så de forsøkte – slik jeg oppfattet det – å verne seg mot inngripen basert på slike perspektiver. Min beskrivelse av arbeidet til mine informanter måtte altså posisjoneres i forhold til en maktkamp mellom de standardiserende perspektivene på arbeid og arbeidernes respons på disse.

La oss for argumentets skyld anta at antropologer i moderne bedrifter og moderne samfunn generelt har en mulighet til å oppnå en viss privilegert posisjon gjennom feltarbeidet, en posisjon der vi kommer nærmere på praksis, og gjennom deltakelse får en større forståelse av hvordan arbeidet egentlig er. Som denne teksten vil komme inn på, oppfattet jeg det etter hvert slik på mitt feltarbeid at jeg kom innenfor en barriere for informasjonsflyt og selvrepresentasjon. Som Suchman tror jeg oljeekspertenenes selvrepresentasjon og informasjonskontroll overfor selskapet for øvrig opprettholder et vern om deres ekspertise. Arbeidet deres er altfor komplekst og situasjonsavhengig til at de ukritisk vil la andre få gripe inn i det. Selv om jeg kom relativt nært innpå disse elementene av praksis, er også mitt prosjekt avhengig av en viss grad av generalisering for å kommunisere eksternt. Dermed er min adgang innenfor denne «grensen» (som nok er en tenkt grense i mitt hode), noe som måtte følges av en klausul i forhold til denne informasjonsproblematikken. Hvis jeg på grunn av deltakelse, feltarbeidets lengde eller av andre grunner oppnådde en nærhet til praksis, så må den analytiske presentasjonen av denne ta hensyn til at en kamp om perspektiver pågår. I mitt tilfelle innebar det at jeg ofte tok med meg det enkeltstående og kontekstuelle, og det som fra

et generaliserende perspektiv kanskje var litt irrelevant, inn i teksten. Metoden er ikke bare en metode, men også en kunnskapsform som legger føringer på formidlingen, og det gjelder også i organisasjonsforskningen.

Datainnsamling?

I «An anthropologist's reflections on a social survey» kritiserer Leach (1967) to kvantitative surveys gjort av Tambiah og Sarkar. Hans kritikk illustrerer hvordan et antropologisk perspektiv utfordrer de enhetene sosiologene⁴ opererer med. Et eksempel er hvordan hushold og arv på Ceylon ikke er uproblematisk definerbare enheter. Leach tar altså tak i det problematiske ved entifiseringen (enhetsdannelsen) i kvantitative analyser.⁵ Nielsen (1996:48) skriver i sin omtale av dette at «Denne metoden forutsetter imidlertid at man allerede vet hvilke enheter og tilstander det er relevant å telle, og hvordan disse skal avgrenses fra hverandre.» En tilsvarende kritikk rammer etter min mening mer generelt ideen om å «samle inn» data, fordi datainnsamling impliserer at man *a priori* vet hva som er data og hvordan disse objektifiserte kunnskapsbitene skal avgrenses. Veldig ofte er det jo nettopp enhetsdannelsen og avgrensingen som er det sentrale i feltarbeidet, der biter av erfaring skal skjæres ut av sin lokale sammenheng og tas med hjem. Leach kaller surveyens kvantitative apparat for et komplisert stykke selvbedrag og sier han tror at:

[...] Drs. Sarkar and Tambiah have really arrived at their conclusions by intuitive methods, and [...] it is only because they are both by instinct first class anthropologists that their conclusions are fundamentally correct (Leach 1967:76).

Det interessante med Leach' tekst er ikke bare at han kritiserer sosiologenes kvantitative selvbedrag, men også at han synes å tillegge instinkt og intuisjon en primær rolle i antropologens arbeid. Og dette er symptomatisk. I antropologiske tekster skrives det mye om notater og opp-

førsel i felten, men sjelden eksplisitt om hvordan data blir til. Det Charles S. Peirce og Bateson (se Harries-Jones 1995:177–180; Bateson 1979) ville ha kalt den *abduktive* delen av forskningen, tillegges heller et ullent «antropologisk instinkt».

Datainnsamling kan nok være et brukbart begrep i samfunnsvitenskaplig forskning, i studier hvor man arbeider kvantitativt, bruker spørreskjemaer eller annet skriftlig materiale for eksempel. Man samler, om ikke annet, inn spørreskjemaene. Men i et interaktivt antropologisk feltarbeid fremstår ideen om innsamling av data først og fremst som en illusorisk tanke eller et selvbedrag hos forskeren, om vi skulle bruke Leach sine ord. Trolig kunne en omskrivning som «data-samling» bedre beskrive hva en antropolog gjør, kanskje instinktivt men også refleksivt, på feltarbeid. Hun samler aspekter ved sine opplevelser på feltarbeidet til ansamlinger, kategorier, objekter, ting eller «data» som hun kan bearbeide i avhandlinger og artikler. Først for noen form for induktiv eller deduktiv metode samler hun likt og ulikt gjennom sin persepsjon og deltakelse, og ved hjelp av sine ord og begreper.⁶ Og som Whyte antydte i epigrammet ovenfor, må man kanskje «henge på hjørnet» i denne prosessen. Maurice Blochs observasjoner peker i samme retning. Han hevder at antropologens erfaring gjennom deltakelse i informan-tenes hverdag ofte er av en praksispreget og ikke-språklig art. Han vedgår:

I am fairly sure that the way I proceed in giving an account of the Malagasy cultures I study is by looking for facts and especially for statements, that confirm what I already know to be right because I know how to live efficiently with these people [...] (Bloch 1991:194 kursiv i original).

I følge Bloch er mye av det man lærer på et feltarbeid vanskelig å oversette til en språklig form, kanskje spesielt erfaringsbasert ekspertise.

Etter en tid på feltarbeid kunne han på samme måte som en gasser intuitivt se for seg hvilke områder som ville bli en god *svêdje*, selv om denne vurderingen var nærmest umulig å forklare muntlig eller skriftlig. Mine informanter registrerte at de på lignende måte kjente igjen mønstre i sine geologiske presentasjonsverktøy. «Det er som å se en fin dame» sa en mannlig informant, «du ser at hun er fin med en gang, men ikke hvorfor.» Internalisert kunnskap i slike former er kanskje det primære argumentet for den antropologiske metode, og det fremste argumentet mot idéen om at feltarbeid er datainnsamling, i hvert fall i miljøer der en praksispreget ekspertise er viktig. Mine informanter la selv sterk vekt på at nyansatte måtte praktisere for å lære. Det er derfor ikke urimelig å anta at en vekt på de eksplisitte delene av deres praksis ville være utilstrekkelig også for en antropolog. Å søke etter data, all den tid en må betrakte data som noe verbalt/symbolsk, kan i denne konteksten representere et hinder mot å oppnå en praktisert kunnskap og en opplevelse av mestring som den Bloch beskriver.

Antropologiens kjennetegn og adelsmerke er en forsker som bruker seg selv som et menneskelig verktøy, og som gjennom deltakelse tilegner seg kunnskap. Samtidig blir forskeren gjerne støy i et datasett av verden slik den ville være uten hennes deltakelse. Hun er det beste verktøyet samtidig som det ideelle ville ha vært at hun ikke interfererte med dataene. Idealet er, på tross av at viktige innvendinger presenteres i en massiv fagrefleksiv diskurs⁷, en metodisk robot som lytter, samler inn og suger til seg. Metode impliserer et ideal, som i større grad finnes i antropologiske tekster enn hos antropologene selv, om at menneskets bevegelser skal være hensiktsmessige i forhold til å samle inn data. Selv om å oppnå menneskelig innlevelse er et like sterkt ideal blant antropologer, er dette omsluttet av en idé om hensiktsmessighet som gjør det paradoksalt. Man kan i møtet mellom innlevelse og observasjon se et såkalt *be spontaneous-paradoks*⁸ ut-

spille seg: metanivåets imperativ, formål og hensiktsmessighet, krever både innforlivelse i (deltakelse) og adskillelse fra (observasjon) det levde livet.

En hensiktsmessig tilstedeværelse

Flere posisjoner er inntatt mellom menneskelig innlevelse på den ene siden og en mer distansert observasjon på den andre siden, men vi ser at motsetningen fundamentalt sett står uten noen entydig løsning. For selv om ideen om feltarbeidet som innsamling av data kan kritiseres, og selv om jeg vil argumentere for viktigheten av innlevelse og deltakelse i forståelsen av miljøer som det jeg studerte, er også dette gjort med en hensikt; nemlig å produsere en antropologisk tekst.

Et spørsmål som bør stilles i en antropologisk metodediskusjon er hvor anvendbare metodiske prinsipper – uansett hvilke det er snakk om – i praksis er på et menneske som ikke er en robot; altså en som ikke har hensiktsmessighet som sin eneste handlingsbegrunnelse. Det er like relevant å spørre om *muligheten* til å praktisere en metodisk tilstedeværelse i det hele tatt, som å spørre *hvilken* metode man i så fall skal praktisere. Når det gjelder mitt eget feltarbeid dreier det seg om muligheten til å samhandle med informanter og venner gjennom omtrent et år med baktanker, selvkontroll og en konsistent idé om feltarbeidsmetoder i bakhodet. I hvilken grad er det mulig å arbeide metodisk uten å gi slipp på noe av *menneskeligheten* ved ens tilstedeværelse? Hvilken grad av kontroll kan man ha og bør man ha? Jeg fleipet med mine informanter om dette, og sa at jeg var som en spion; en som ler av dine vitser, «ikke fordi de er morsomme, men fordi jeg vil at du fortelle flere, slik at jeg kan analysere dem.» Denne fleipen ga uttrykk for noe av det problematiske jeg opplevde i det å søke vennskap og involvering ut i fra en hensiktsmessighet, noe jeg heldigvis hadde problemer med.

Det moderne menneske har en tendens til å overvurdere bevissthetens evne til å kontrollere

sin atferd i de situasjonene det beveger seg i. Vitenskapelige retninger som freudianisme og marxisme, så vel som hverdagspsykologi og folketetro i det moderne samfunn, er preget av tanker om «avsløring» av det egentlige som noe annet og mer enn det tilsynelatende. Slike ideer har sivet inn i individet som en tro på at vi egentlig er aktører som refleksivt håndterer våre ytre falske identiteter. Det er ingen tvil om at vi er kapable til dette til en viss grad, og at vi kan tenke sann om oss selv, noe blant annet Goffmans (1969) rollespill indikerer. Men om vi er i stand til å skille klinten fra hveten så godt og så lenge som vi tror er et annet spørsmål. Det er grunn til å spørre seg om i hvilken grad den ekte og den falske identiteten kan eksistere ubesmittet side om side. Tilsvarende er det grunn til å spørre seg om i hvilken grad «jeg» kan kontrollere «meg» etter en metodisk plan i felten over lenger tid.⁹

Det kreves nærmest en guddommelig refleksivitet og personlighetskontroll av antropologen idet hun forsøker å leve opp til litterære forbilder. En deltakende antropolog skal ikke bare utføre de aktiviteter som situasjonen krever, noe som kan være vanskelig nok, men hun skal «[...] observe the activities, people, and physical aspects of the situation.» (Spradley 1980:54). Vi skal hele tiden ha i mente at det vi opplever skal resultere i en tekst der vår atferd fremstår som målrettet og faglig forsvarlig. Ut ifra dette springer to spørsmål: a) Kan vi leve «som om» vi var en av våre informanter; sette en slik meta-markør på vår daglige væremåte og opprettholde denne over tid? b) og om vi kan det, eller i hvert fall prøver på det, vil ikke dette «som om» være til hinder for en menneskelig deltakelse i det som foregår i felten?

Å bli det man utgir seg for –
litteratur og liv

Som nevnt trakk jeg selv i ett tilfelle parallellen mellom feltarbeidet og spionasje overfor mine informanter. En spion er mer enn noen den som

er avhengig av å kunne holde kortene fra hverandre og beherske sitt rollespill. I Kurt Vonneguts roman *Mother Night* (1961) blir en tyskamerikaner vervet som amerikansk spion like før krigen. Han går inn i nazistenes rekke og blir etter hvert en glimrende medarbeider for tyskernes propaganda rettet mot et engelsktalende publikum. Gjennom radiotaler oppfordrer han amerikanerne til å støtte nazismen samtidig som han formidler kodede meldinger skjult i teksten for sine amerikanske oppdragsgivere. Han er en god skuespiller og med tiden glir han stadig mer sømløst inn i rollen som nazist. Han finner seg en kone i det nazistiske miljøet, og blir stadig mer kreativ i sine flammende taler. Når han etter krigen blir tiltalt og dømt til døden av en israelsk domstol, lar han i bokens finale være å legge frem beviset på at han egentlig var spion hele tiden. Han erkjente at han hadde blitt den han utga seg for å være. Det egentlige selvet bak spionmasken hadde gradvis blitt visket ut. Bateson (1972) hevder at de ubevisste, ikke-språklige delene av vår tenkning mangler en negativ markør; den benektende meta-kommentaren eller de fiktive anførselstegnene som gjorde «nazisten» til spion.¹⁰ «We are what we pretend to be, so we must be careful what we pretend to be.» er Vonneguts egen kommentar til dette. «Som om»-rammen hadde kollapse. Han oppførte seg ikke «som om» han skulle være en nazist, han oppførte seg som en nazist. Punktum. I likhet med Bateson¹¹ viser Vonnegut at selv om vi er gode til å trikse med metamarkører i vårt språk, så har disse en tendens til å kollapse i det levde liv. Vonneguts svar på spørsmål a) ovenfor ser altså ut til å være nei. Mens det goffmanske skillet mellom mennesket og rollen eksisterer i teksten, er det tyngre å opprettholde i levde liv. Om *habitus* er de «strategiene» bak enkelthandlinger som ikke ses som intensjonelle strategier av individet selv, slik Bourdieu (1977:73) omtaler det, er poenget her at handlingene også smitter spionens *habitus*. Den refleksive og pre-refleksive væren smitter hverandre med tiden.

Leseren av *Mother Night* fortviler over at nazisten ikke skjønner at han egentlig var amerikansk spion og ikke en nazist. I teksten er jo dette hele tiden tydelig! Antropologiske tekster forteller om en antropologs handlinger på samme måte som Vonneguts bok (fram til slutten) forteller om en spions handlinger. Den narrative infrastrukturen fremhever en historie om hensiktsmessighet som er litterær og ikke levd, annet enn i refleksive glimt. Den refleksive innrammingen av vår væren er fin på papiret, der handling og hensikt kan betraktes som separate, ubesmittede aspekter av den. Som genre fremhever antropologiske tekster spesielle hensikter og formål med det som skjer, men det er noe som generelt angår de fleste narrative former: De har en tendens til å tilskrive ting en hensikt. Som kontekstuell ramme er det en ramme der selv det meningsløse har mening og formål. Det som står i teksten er, om ikke annet, plassert der med en hensikt. «All our stories – even those that are barely more than fragmentary observations – incorporate a sense of purpose,» skriver psykoterapeutene Efran og Lukens (et. al. 1990:97). Senere følger de opp med: «In matters of intent, motive, and direction, nature is silent; people are noisy» (ibid:98).¹² Spesielt bråkete er antropologen som i sine tekster forsøker å tillegge feltens daglige flyt intensjoner og retning. Det er på langt nær noe galt i det, men en bør vokte seg for å forlange at en tilsvarende hensiktsmessighet skal leves ut praksis; at det metodiske metaperspektivet kan tilbakeskrives til livet. Altså: De antropologiske tekster beskriver, i tråd med de litterære genrene, en hensiktsmessig tilstedeværelse. Metode som praksis handler i stor grad om å føre denne hensiktsmessige tilstedeværelsen fra teksten og tilbake til livet. Dette er ikke nødvendigvis enkelt og ikke alltid formålstjenlig.

Gutten som ville være en av gutta
Å opprettholde en konstant kontroll over sin
oppreden og oppmerksomhet samtidig som

man deltar i den levde virkeligheten er vanskelig. Det å omgås andre mennesker fungerer oftest så automatisk at vi ikke tenker refleksivt over det. Den som har stotret og grublet på et jobbintervju eller lett etter ordene for å fremstå i et godt lys på et stevnemøte, kjenner forskjellen på dette og den lette flyten samtaler uten slike baktanker kan ha. I min hovedfagsoppgave (Almklov 1999) skrev jeg om backpackere som dro på frie, uavhengige reiser preget av spontanitet og uansvarlighet. Da solen sank mot havet og skinte gjennom et buldrende tordenvær over ekstatiske backpackere på Cubas vestspliss, ga det en ensom følelse å sitte og observere de andres glede og oppslukthet over dette ene. Refleksivitetens hybris blir tydelig i slike situasjoner der det er smertelig opplagt at den observerende distanse og den spontane tilstedeværelse utelukker hverandre. Jeg reiste med hensikt til steder der backpackere oppholdt seg for etter hvert å skjønne at det å reise uten noe formål var noe av det viktigste ved backpackingen. Jeg kom nærmest en genuin deltakelse i den perioden jeg hadde gitt opp hele prosjektet. Da var også jeg fri og ansvarslos. Vekslinger mellom deltakende og refleksive øyeblikk er nok en del av de fleste antropologers erfaringer på feltarbeid. De er noe som kan betraktes som å ligge i det langvarige feltarbeidets natur, og en helt sentral kilde til kunnskapen som genereres der, slik som de også var i mitt studium av backpackere. Selv om konflikten mellom observasjon og deltakelse ikke var like sterk i Statoil, var det også her slik at deltakelse i arbeid der jeg underspilte min rolle som datasamler (både for meg selv og overfor mine informanter) sterkt bidro til at jeg fikk en vei inn i miljøet jeg ville studere og tilgang til en kunnskap basert på egenvunnet erfaring.¹³

Når det gjelder det å få innpass sier Whytes (1993:303) hovedinformant: «Go easy on that 'who', 'what', 'why', 'when', 'where' stuff, Bill. You ask those questions, and people will clam up on you.» Whyte (ibid.) finner dette riktig: «As I sat and listened, I learned the answers to

questions that I would not even have had the sense to ask if I had been getting my information solely on an interviewing basis.» Det primære for å få tilgang til informasjonen var å bli akseptert på gatehjørnet, noe som altså ikke var forenelig med å stille mange spørsmål. Men når han var akseptert ville han kunne lytte til historiene som ble fortalt som alle andre. Et fokus på hensiktsmessigheten vil både kunne hindre innlevelse og ikke minst innlemmelse, mens en total mangel på hensikt på den annen side neppe ville resultere i noen monografi i det hele tatt. I løpet av et langvarig feltarbeid vil de fleste antropologer veksle mellom ulike vektlegginger av disse tilnærmingene, men det er først mest retrospektivt at en slik veksling kan betraktes som en metode.

Et illustrerende eksempel på dette er at svært mye av dataene som et av de tyngste kapitlene i min avhandling (Almklov 2006:153–176) baseres på, kom fra en halvtimes uformell diskusjon uten notatbok eller båndopptaker under et oppfølgende feltarbeid. Jeg spurte min informant om ting jeg, slik som Bloch (1991), allerede visste svaret på. I tillegg fikk jeg også tatt tak i temaer som ville vært helt umulig for meg å spørre om og diskutere på denne måten før jeg hadde gjennomgått mitt lange feltarbeid. Jeg hadde opparbeidet en erfaring og kompetanse som gjorde at jeg kunne ta tak i temaer som jeg visste var viktig, og sammen med informanten formulere en slags data som jeg kunne samle inn. Ikke minst hadde jeg småpratet og diskutert med denne mannen i lengre tid, slik at han kjente meg, visste hva jeg kunne og hva jeg var interessert i. Kanskje samlet jeg inn data i denne samtalen, men den ville aldri ha funnet sted, og dataene hadde neppe vært de samme, om jeg ikke hadde deltatt i et praksisfellesskap i forkant.

Vannmannen

Kriser og feil ofte kan ofte avsløre mer om det normale enn hva det normale selv gjør, og boreprosjekter som gikk dårlig og feil som ble begått var interessante situasjoner for meg. Samtidig er

ikke en registrerende, innsamlende nysgjerrighet den mest velkomne gjesten i slike situasjoner. Dette var jeg allerede klar over da en av de ansatte, etter å ha boret en mislykket oljebrønn, eller en veldig dyr grunnvannsbrønn som den også ble kalt, fikk tilnavnet Vannmannen. Noen av dem som brukte tilnavnet hans i mitt nærvær virket litt ukomfortable. Jeg oppfattet det som at de var skeptiske til om jeg tillot dette for mye alvor. Løsningen min var å fleipe med navnet selv, og samtidig spøke med at dette selvfølgelig skulle bli et eget kapittel i avhandlingen min. Jeg gikk selv aktivt inn i situasjonen som en deltaker. Jeg ertet en av mine informanter og ba ham blant annet om råd til mine foreldre som vurderte grunnvannsboring på hytta. Ved å bruke klengenavnet og vitsen på samme måte som de ansatte, formidlet jeg samtidig at jeg forstod dens fasetter og (lave) alvorlighetsgrad. Jeg hadde skjont at det ikke var sårende ment, slik at jeg selv kunne tøyse med det, og jeg fikk også hele tiden små korreksjoner, innspill og utdypninger på linje med andre ansatte. «Det var jo ikke egentlig hans feil. Det var seismikken som var dårlig», «vi bare tøyser med ham.» Det at jeg spilte min forståelse tilbake til dem bidro, slik jeg oppfattet situasjonen, til at de ble tryggere på meg og samtidig til at de fikk muligheten til å presisere ting. Utryktheten kan godt ha stammet fra nettopp denne tvilen på hva jeg fikk med meg. Om det du sier i en avslappet dialog plutselig skal samles inn og settes på trykk i en avhandling, er det greit å vite at den du prater med skjønner hva du mener. Om jeg hadde vært mer opptatt av å samle inn data – kanskje nedtegnet vitser og erting – heller enn å skøye og være med i gjengen, hadde jeg neppe spilt denne forståelsen tilbake. Min forståelse av situasjonen ble skapt interaktivt. Jeg måtte selv delta for å få de nødvendige korrigeringene. Og med disse korrigeringene skjønte jeg også at ertingen – både min egen og andres – like gjerne kunne være et uttrykk for medfølelse. Det er alltid mange ukontrollerbare faktorer og usikkerheter,

og selv den dyktigste kan bli offer for reservoars luner og deres manglende oversikt over små tuer som kan velte store lass. Som prosjektleder sto «Vannmannen» med ansvaret, men han kunne vanskelig tillegges skyld, selv om spøken gjorde nettopp det. Geertz (1983:70) sammenligner det med å forstå de «innfødtes» indre liv med «grasping a proverb, catching an allusion, seeing a joke – or [...] reading a poem [...]». Jeg tror slik forståelse lettere oppnås gjennom langvarige feltarbeid der en nettopp får vekslet mellom deltakelse og det å trekke ut analytiske data basert på denne forståelsen av praksis. Dette betyr likevel ikke at feltarbeidet er en innvielse i deres indre liv, men mer at det gir rom for den interaktiviteten som ofte er nødvendig for å forstå «poenget» med det de sier og gjør.

Unnskyld

Tekster om metode har en tendens til å se ut som unnskyldninger. Menneskevitener unnskylder sin menneskelighet. Og som Vonneguts spion må også jeg erklære skyld i at min innlevelse ikke var så refleksiv og hensiktspreget som den litterære antropologen jeg skildrer. Når jeg i ettertid plasserer vitser om Vannmannen i en taktil kontekst, er det fordi jeg tenker litterært. Reelt sett var min tilpasning til situasjonen spontan og, om man skal tilskrive den et formål, mer preget av et høyst menneskelig ønske om å være inkludert i fellesskapet og å få aksept der og da. Det jeg skriver her er også en unnskyldning for følgende: Når jeg hører opptak av samtaler med informantene mine så hører jeg stadig at jeg avbryter resonnementer når jeg tror jeg skjønner hvor de vil hen, eller når jeg vil supplere med noe, eller når jeg kommer på en morsom anekdote. Jeg er en pratsom fyr og jeg prater med mine informanter. Det høres på kassetten. Dette er til og med opptak av situasjoner der kassettpilleren gikk og jeg var bevisst på mitt antropologiske innsamlingsprosjekt. Det var nok verre i andre sammenhenger. I lunsjpauser og i samtaler med perifere kjente kunne

det ofte være problematisk å velge mellom det å søke interessant informasjon eller å oppføre meg som om jeg var en ansatt med pause som de andre. Når jeg i ettertid leser mine notater, ser jeg også at disse i større grad uttrykker en entusiastisk lærekurve innenfor reservoarteknologi og geologi, enn nøkternt nedtegnede observasjoner av sosial samhandling. Å stille spørsmål om tekniske ting, motivert av mitt eget læringsønske, falt seg naturlig i de fleste kontekster. Slike spørsmål ble hele tiden stilt av andre ansatte, spesielt de nye, så dermed skilte jeg meg ikke ut når jeg spurte om sånt. Spørsmålene ble også møtt med stor velvilje, og ga meg ikke den samme følelsen av å forsøke å «utnytte» vennlig småprat til mitt innsamlingsprosjekt.

Det å ha en agenda kan være et hinder for antropologens innlevelse i mange situasjoner, men dette innebærer ikke at det i seg selv er negativt. Formelle intervjuer i en eksplisitt datainnsamlende setting kan være informative, og utgjør viktige elementer i de fleste antropologers studier. Også i mitt feltarbeid utgjorde intervjuer, og samtaler der prosjektet mitt var en del av den eksplisitte rammen, viktige informasjonskilder. I starten av feltarbeidet var de også nyttige i forhold til å bidra til at jeg oppnådde kontakt med personer. Det var ofte bedre å ha noen konkrete spørsmål å stille når jeg oppsøkte travle sjefer og folk jeg ikke kjente, for eksempel. Spørsmålene ga også dem en mulighet til å reflektere over hva slags fyr jeg var og hva jeg drev med, og hva jeg kunne og ikke kunne, noe som trolig var viktig for å få innpass. Lengre ut i feltarbeidet kan man, som jeg gjorde i kaffepausen med min geologvenn, i større grad bruke den forståelsen man har opparbeidet ved deltakelse til å innhente informative data, gjennom å stille «de riktige» spørsmålene. Datainnsamling kan altså være informativt i seg selv, og det kan fungere som en vei inn i miljøer gjennom å forklare antropologens tilstedeværelse. Likevel, i løpet av et langt feltarbeid opplevde jeg at et eksplisitt fokus på å samle inn data i noen situasjoner lett kunne

komme i veien for en spontan deltakelse. Det ble unaturlig å ikke fortelle egne anekdoter, spørke med min egen rolle, erke folk som gjorde feil og generelt oppføre meg som jeg vanligvis gjør, med de pluser og minuser det medfører. Det blir likevel galt å snakke om denne ikke-metoden som en slags metode. Poenget er heller å understreke at avstanden mellom liv og lære, mellom antropologisk feltarbeid og antropologiske tekster, ikke er en lyte men en nødvendighet. For å fortsette i paradoksens verden: Den beste metode er at en noen ganger gir slipp på ideen om å opptre metodisk.

Posisjonell taktikk

I stedet for å forsøke å utøve en permanent hensiktsorientert «personlighetskontroll» i felten, valgte jeg i hovedsak å tenke metodisk og taktisk i forhold til hvilke situasjoner jeg satte meg i, hvilke miljøer jeg oppsøkte og hvilke praktiske roller jeg påtok meg i forbindelse med avdelingens arbeid. Denne typen posisjonering kan minne om røykeslutterens taktiske valg om ikke å ha fyrstøy i huset, unngå kafeer og puber og be røykende venner om å utvise standhaftighet i forhold til bomming, alt som buffere mot sin egen manglende selvkontroll. Antropologen plasserte mennesket, med sine styrker og svakheter, i en situasjon der det kunne forventes å komme i gode «antropologiske» situasjoner. Når jeg for eksempel i et prosjekt kalt TRO¹⁴ ble sekretær med ansvar for å systematisere og ta vare på gruppens ideer, endte jeg opp i en situasjon der det falt seg naturlig å diskutere tung kategoriseringsproblematikk med de ansatte.

Jeg gjorde slike posisjonelle valg, men også de ble til en viss grad styrt av tilfeldigheter. Sekretærjobben er et godt eksempel på dette. Ledergruppas møtesekretær hadde (ved en feil) satt opp et punkt på ledermøtet om mulig arbeidssted for meg. Jeg var uforberedt på å ta ordet på ledermøtet hvor jeg kun observerte, og sa spontant noe om flere mulige feltsituasjoner

som kunne være interessante. Deriblant nevnte jeg at jeg for eksempel kunne være sekretær på møter siden jeg likevel tok notater. En geofysiker fra det laget jeg skulle komme til å følge tette test var fungerende lagleder, og derfor tilstede på ledermøtet. Hun sa at hun gjerne kunne trenge en sekretær i lagets TRO-prosjekt som skulle begynne uken etter. Hennes tilfeldige tilstedeværelse på møtet hadde sannsynligvis en stor betydning for hvilke situasjoner jeg senere endte opp med å arbeide i. Fordi hun kun var vikarierende leder ble jeg introdusert inn i laget av en vanlig arbeider uten noen formell lederposisjon og ikke ovenfra, noe jeg tror var en fordel. Selv om de taktiske valgene av posisjon og arbeidssted også ble påvirket av tilfeldigheter, opptrådte jeg i større grad refleksivt og metodisk i forhold til disse posisjoneringene enn i hverdagens små hendelser. At sekretærjobben fungerte bra, hang også sammen med at den tilfredstilte behov som jeg følte på kroppen etter en tid på feltarbeid: Det ga meg muligheten til å produsere noe nyttig, og ikke minst vise de andre at jeg også kunne noe. Jeg hadde rett og slett ikke vært bekvem med outsiderposisjonen med dens følelse av å være parasittisk, liminal og stadig spørrende. Whyte skriver:

[...] the researcher, like his informants, is a social animal. He has a role to play, and he has his own personality needs that must be met to some degree if he is to function successfully (Whyte 1993:279).

Med rollen jeg fikk i TRO-prosjektet fungerte jeg med større suksess sosialt, kanskje nettopp som Whytes tekst skulle antyde, fordi en del personlige behov ble oppfylt.

Veien inn

De to mest banebrytende posisjonelle hendelsene i tillegg til sekretærjobben var kontorbytter som førte til en større nærhet til begivenhetene. Det første kontoret jeg fikk tildelt viste å være

en alvorlig ulempe. Jeg satt én etasje under laget jeg studerte, på et kontor som vanligvis ble lånt av konsulenter. Dette fikk den følgen at min eksterne status ble understreket, både overfor mine kontornaboer, som lurte på hvem han fyren på konsulentkontoret var, og overfor laget jeg primært prøvde å studere. De satt i etasjen over og fikk stadig vekk besøk av en hjemløs antropolog som på et litt klossete vis forsøkte å «slenge innom». Begge steder var jeg tydelig på utsiden, selv om jeg ble invitert på møter og samlinger hos laget mitt, og etter hvert kunne slå av en prat med enkelte av mine naboer.

I løpet av de første tre–fire månedene ble min deltakelse likevel mer og mer av det involverte slaget. I TRO hadde jeg begynt å utvikle min vesle sekretæroppgave til en systematisk oversikt over «idélokasjonene» de hadde kommet med: ideer om hvor i de geologiske strukturene de kunne lage nye boremaal. Denne oversikten var datateknisk ganske avansert, noe som hang sammen med at jeg hadde mye tid til overs til å pusle med den. Siden systemet var litt innviklet, måtte jeg ofte kontaktes for å demonstrere bruken av programmet, eller når laget ville ha endringer og utbedringer. Systemet var basert på regnearkprogrammet Excel, og jeg fikk etter hvert spørsmål om annen bruk av regneark. Også en annen gruppe i avdelingen ville ha kopi av systemet mitt, noe som bidro til en utvidelse av mitt eget nettverk. Det ensomme systemiserings- og programmeringsarbeidet som jeg hadde ansett som en avsporing fra mitt feltarbeid fikk til syvende og sist meget positive konsekvenser for mitt feltarbeid som en vei inn i et deltakende samarbeid med flere aktører.

Jeg deltok også i planleggingen av to nye brønner, men siden jeg satt så krøkkete til, fikk jeg nesten utelukkende med meg de offisielle møtene. Disse møtene bidro til at jeg ble mer kjent med miljøet og deres faglige problemstillinger, men jeg var ikke i samme grad en deltaker siden jeg ikke bidro konkret som i TRO. Også når det gjaldt disse prosjektene merket jeg

at jeg hadde et kontorproblem. Spesielt var dette frustrerende når jeg begynte å oppfatte hvor mye som skjedde mellom de offisielle møtene; ting som var så «uviktige» at ingen tenkte på å varsle meg i etasjen under. Det som var utløsende for kontorbyttet var at et par av dem som hadde konsultert meg mye angående systematiseringen av TRO-arbeidet ville ha meg nærmere for sin egen del og inviterte meg opp til sitt felleskontor. Geologene og geofysikerne satt i kontorlandskap, og hadde et lite ekstrakontor de brukte til telefonering og arbeid som krevde ro. Dette kunne jeg benytte så lenge jeg tok meg en pause når noen skulle ringe privat. På denne måten havnet jeg i begivenhetenes sentrum fordi (noen av) mine informanter ville ha meg nærmere og ville ofre sitt lille kontor for å oppnå dette. At jeg åpenbart hadde lite å gjøre når jeg satt på kontoret og spesielt når jeg ble forvist til gangen, senket terskelen ytterligere for at de kunne kontakte meg med spørsmål og samtaler. De siste månedene fikk jeg enda en ny plass, ved et kartbord i fellesarealet, slik at jeg automatisk ble forstyrret av og oftest involvert i alle møter og diskusjoner ved bordet. De ansatte syntes synd på meg fordi jeg fikk så lite fred, men dette ga meg en veldig naturlig inngang til å slenge meg med på møter. Jeg satt jo der likevel. I forhold til det å sitte en etasje under de andre og kun få vite om slike møter i etterkant, slik jeg gjorde i starten, var forskjellen dramatisk. Å være til stede der begivenhetene utspant seg uten å måtte oppsøke dem var helt essensielt. Rent praktisk kunne jeg ha oppnådd noe av den samme tilstedeværelsen fra det gamle kontoret ved aktivt å oppsøke miljøet, men da ville det vært mye mer tydelig for informantene mine – og ikke minst for meg selv – at jeg var ute i et ærend og at jeg ikke bare var der.

Ekspertise

Med utgangspunkt i min kompetanse i dataverktøy og systematiseringen av idélokasjoner ble jeg involvert i stadig mer intrikate diskusjoner

om hvordan best presentere eller systematisere avansert geofaglig informasjon. Det var ikke mye, men at jeg hadde noe jeg potensielt kunne bidra med førte til at jeg i stadig større grad ble invitert inn i miljøet. Det å være en slags spesialist på dette lille området ga meg en rolle på linje med de andre, som alle hadde en eller annen faglig spesialitet i den tverrfaglige gruppen. En kan kanskje med utgangspunkt i dette notere seg at en slags komplementaritet kan erstatte likhet med hensyn til å oppnå inkludering i settinger som denne. At jeg fikk en slags rolle å spille i deres fellesskap var på mange måter viktigere enn hvilken rolle dette var. Jeg ble også oppfattet som en slags ekspert på «sosiale ting og kultur og sånt», og fordi jeg hadde mest tid til overs ble jeg utnevnt til alt som var av festkomiteer, *ad hoc*-grupper som skulle se på samarbeidsproblematikk og lignende.

I begynnelsen av TRO hadde jeg bidratt med enkle datatriks, mens jeg helt på slutten av feltarbeidet ble involvert i diskusjoner som gikk konkret på substansen i prosjektarbeidet. I slike diskusjoner var jeg deltakende og engasjert, samtidig som jeg hadde havnet i en posisjon der informantene ga meg en egenvunnet erfaring med problemstillinger jeg ønsket å undersøke i feltarbeidet mitt. Jeg hadde helt fra starten av feltarbeidet sett på objektkonstruksjon og navngiving og de avgrensingsprosessene som inngår i det som et mulig tema for avhandlingen min, og nå satt jeg i en situasjon der jeg var en aktør i slike prosesser selv. I TRO hjalp jeg mine informanter å systematisere idélokasjonene, og dermed hadde et spørsmål om hvorfor A er en idélokasjon, men ikke B, mer enn en akademisk interesse. Det var spørsmål som angikk min database, og jeg kunne (og måtte) ganske aggressivt kreve at de forklarte og forsvarte sine kategoriseringer. Det kan være at min antropologiske interesse for kategorisystemer til og med var en fordel for mitt arbeid som sekretær. Jeg hadde rettet min oppmerksomhet mot forskjellene som gjør en forskjell når det gjaldt inndelingen

og navngivingen av de geologiske strukturene og hadde kanskje et mer bevisst forhold til slikt enn flere av mine informanter. Når jeg i avhandlingen beskriver det problematiske i å dokumentere kompleks geofaglig informasjon på en konsekvent måte, baseres det altså til en viss grad på egne frustrasjoner og erfaringer. Innsikten disse diskusjonene ga meg ble helt sentrale for min forståelse av deres arbeid.¹⁵

Dreyfus og Dreyfus (1986) skisserer læring som en utvikling over nivåer fra novise til ekspert. De understreker i likhet med mange andre teoretikere de ikke-verbale aspektene av det å være ekspert. Å oppnå ekspertise innebærer først å lære seg, for så å frigjøre seg fra de eksplisitte, kontekstfrie reglene og å oppnå en intuitiv forståelse av det som foregår. En bilfører blir først ekspert når han ikke lenger er seg bevisst verken girskifte eller ratting. Utviklingen av ekspertise innebærer at detaljene i ens handlinger skyves bort fra den refleksive bevissthet og erstattes med intuitive automatiserte responser, illustrert av sjakkmeesterens evne til å lese et brettet i lynsjakk og respondere intuitivt uten bevisst å reflektere over posisjonene.¹⁶ Og i dette møter vi igjen Leach's spekulasjon om intuisjonens og instinktets rolle i det antropologiske prosjekt. Antropologene bruker sin innlevelse for å forsøke å bli eksperter og få ta del i sine informanternes internaliserte hverdagspraksiser, for å kunne lese deres hverdag som de leser den eller som stormesteren leser sjakkbrettet. Geologene må sies å være eksperter på et faglig plan, men man må regne med at alle mennesker er eksperter på en eller annen måte i Dreyfus' forstand, når de forholder seg til sine daglige omgivelser. Det innebærer at mye av kompetansen bak deres daglige handlinger er av en implisitt art. Det er tvilsomt at en antropologs tilegnelse av slik ikke-språklig¹⁷ kunnskap kan planlegges metodisk, studeres refleksivt steg for steg og dokumenteres. Jeg har i hvert fall vanskelig for å se for meg at mitt innblikk i dannelsen av «gode» geologiske

ke objekter kunne ha blitt oppnådd på et slikt vis. Kunnskapen er for kompleks til å fanges i språkets enkle lineære logikk og når den blir det, transformeres dens karakter (Bloch 1991).

Konklusjon

Jeg har ad flere veier problematisert forholdet mellom antropologens roller som deltakende menneske og som observerende metodisk forsker i felten. Det er et klassisk tema i antropologien, der utøvelsen av disse rollene utgjør en grunnstein i kunnskapsproduksjonen. Jeg har skissert noen rolledilemmaer, og antydte at den antropologiske hensiktsmessighet er et metate-ma for våre handlinger i teksten, mer enn det er for våre handlinger. Å bevege seg i verden etter en eksplisitt metode er problematisk blant annet fordi det kan hindre den innlevelsen som gir forståelse av mer implisitte aspekter av kultur. Jeg har også argumentert for at en refleksiv splitt mellom «jeg» og «meg» (som forutsettes i selvobservasjon) kan være vanskelig å opprettholde over tid, og gått langt på vei i å antydte at våre litterære forbilder kan inspirere til hybris på dette punktet. Dette er nettopp fordi en tekst, i motsetning til det levde livet, gir muligheten til et slikt skille og fordi den antropologiske monografi normalt har en dramaturgisk struktur der de beskrevne handlinger har en mening og hensikt, der «jeg» setter «meg» i spill med en hensikt. Som Bateson (1972:309–337), tror jeg at et slikt syn på selvet stadig avføder paradokser og problemer, også de vi finner i idealene for det antropologiske feltarbeidet.

I glimtene jeg har presentert fra mitt eget feltarbeid kan det synes som at en antropologisk hensiktsmessig atferd i størst grad har blitt oppnådd i situasjoner der denne hensiktsmessigheten ikke har vært dominerende i seg selv. Jeg gjorde eksplisitte posisjonelle valg og oppsøkte situasjoner der jeg trodde jeg som person ville trives og lære, men i disse situasjonene manøvrerte jeg i liten grad bevisst for å søke data. Metode var først og fremst aktuelt i forhold til hvil-

ke situasjoner jeg valgte å oppsøke, hvilke oppgaver jeg påtok meg og hvilke steder jeg frekventerte. På denne måten ble selvkontrollen flyttet «ut av meg selv». Dermed hviler feltarbeidet i mindre grad på min evne til å opptre refleksivt, hensiktsmessig og metodisk kontrollert i enhver situasjon og mer på en antropologisk «plasseringsevne».

Denne teksten er ikke ment som noe argument i retning av at en ikke-refleksiv oppslukt deltakelse bør være noe mål for det antropologiske feltarbeidet. Nettopp at det strekker seg over tid gjør at en kan veksle mellom det å involvere seg og å ta et steg tilbake og reflektere og samle data. Teksten kan heller forstås som et argument i retning av at fundamentale «data» ofte finnes i en dypere erfaringsbasert og ikke-verbal forståelse av felten, og at et for skarpt fokus på en hensiktsmessig innsamling av det man på forhånd tror er data kan forstyrre viktige læringsprosesser. I mitt tilfelle er dette best representert ved at jeg tror min inkludering i de daglige arbeidsprosessene, og spesielt den kategoriseringsproblematikken jeg fikk føle på kroppen, hadde vært vanskeligere å oppnå om mitt primære mål fra dag til dag hadde vært å høste data. Dataene jeg i så fall ville ha samlet inn ville i så fall trolig ha vært av en art som i mindre grad beskriver den ekspertisen mine informanter utøver.

Denne kroppsliggjorte ekspertisen er svært viktig i mine informanters arbeid. Spesielt er den det i det arbeidet som handler om å transformere ekstremt komplekse datamengder til objektifiserte pragmatisk brukbare enheter. Samtidig som ekspertisen er viktig, er den i stor grad vanskelig å gripe for mange av bedriftens refleksive prosesser og for vitenskapelige innsamlingsteknikker. Etter min mening innebærer den antropologiske metode et fundamentalt bidrag til organisasjonsforskningen nettopp fordi vi skaper data i felten om denne typen kunnskap gjennom deltakelse og innlevelse.

Å sette foten på innsiden betød til en viss grad for meg å markere avstand fra noen av utsi-

dens perspektiver. Min nærhet til praksis innebar at jeg markerte avstand fra mer generaliserende, standardiserende «innsamlingsperspektiver». Dermed: Antropologisk metode er ikke bare et knep for å oppnå data, men det innebærer også et perspektiv og en type data. Og det er et viktig perspektiv. I mitt tilfelle handler dette ikke først og fremst om maktproblematikk, at man representerer de man studerer. Jeg har ikke studert en svak gruppe. Men like mye er det praksisnære perspektivet viktig fordi det nærmer seg kunnskap av typer som de «datainnsamlende» metodene ikke får med seg. Jeg søkte hos geologene blant annet å forstå prosesser i grenseflatene mellom ordløs kunnskap og tegn. Spesielt i slike situasjoner hvor vi jakter på virkeligheter «bak» begrepene, eller på prosessene som konstituerer virkeligheter, er deltakelse og det å forsøke å internalisere også de ordløse delene av praksis en kilde til viktig kunnskap.

Noter

1. Første gang publisert i 1943, men referansene i denne teksten forholder seg til appendiksene som er skrevet i ettertid.
2. Takk til Trond Berge for kommentarer til tidlige versjoner. Også takk til konsulentene for konstruktive innspill og til redaksjonen for tålmodighet med et alt for langt førsteutkast.
3. Dette har medført et problem. Både ansatte og ledere har problemer rent språklig å uttrykke skillet mellom «arbeidsprosess» i betydningen den formaliserte beskrivelsen av en arbeidsoppgave, for eksempel i et «arbeidsprosessbeskrivelsesdokument», og ordet arbeidsprosess i betydningen det arbeidet man utfører. Det er en kollaps mellom tegn og betegnet som gjør det tungvint å problematisere avvik mellom disse to.
4. Leach opererer med et skille mellom «antropologer» og «sosiologer», som mer angår metoden (survey) enn den faktiske utdannelsen vedkommende har. Jeg kjenner ikke til Sarkar, men Tambliah er i hvert fall antropolog.
5. Se Larsen (2008) for en diskusjon om entifisering.
6. Hvordan begreper og kategorier former vår virkelighetsforståelse har vært et sentralt tema i antropologien, i hvert fall siden Whorf (1956). I filosofien kan man gå enda lenger tilbake. Bowker og Star (1999) viser viktigheten av dette i byråkratiske kontekster. Konstruksjonen av semantiske enheter er et grunnleggende punkt for enhver epistemologi, vitenskapelig eller psykologisk. Se Almklov (2006).

7. Blant de sentrale er Marcus og Fisher (1986), Clifford og Marcus (1986), Rabinow (1977), Geertz (1989).
8. Se Wilden (1987) for en presentasjon av slike paradokser.
9. Bateson (1972:309–337) hevder i sin artikkel om alkoholisme at idéen om at et «selv», en agerende bevisst del av vårt sinn, kan kontrollere systemet det selv er en del av, er resultatet av feilaktige forutsetninger i den vestlige epistemologi. Se også Efran et. al. (1990:50), Wilden (1987). Bourdieus (1977) tanker om *habitus* som dels ubevisst vil kunne anføres i denne retning.
10. Bateson (1972:177–193) argumenterer for at menneskets ikke-verbaliserte tanker (det ubevisste) mangler det benektende «not», som hører språket og den språklige bevisstheten til. Altså vil bevisstheten kunne holde på idéen om at man ikke egentlig er hva man gir seg ut for, men når dette blir automatisert og kroppsliggjort vil slike markører være vanskeligere å opprettholde.
11. Bateson (1990:184) refererer også til Vonnegut i denne sammenhengen. Han sikter spesifikt til selvvalidering av kulturelle antagelser, at en kulturs antagelser om hva et menneske er, vil ha en betydning for hva et menneske blir. I begge tilfeller er det snakk om en kollaps mellom beskrivelsen og det beskrevne og at vi blir hva vi utgir oss for. Liggende idéer kan finnes både hos Nietzsche (i Erikssen 1989:141) og Foucault (1984).
12. Når de snakker om «stories» er det ikke bare skriftlige historier. De diskuterer bl.a. hvordan pasienter tillegger sin situasjon årsaker og hensikter.
13. En skal ikke overdrive konflikten mellom refleksive baktanker og det å delta i sosialt samkvem på lik fot med sine informanter. Det er blant annet all grunn til å tro at også mine informanter, som de fleste moderne mennesker, er intens selvstuderende, så jeg gjorde neppe vold på noen Edens Hage av spontan ikke-refleksiv uskyld.
14. TRO betyr «Target Remaining Oil» og var en årlig prosess der de forsøkte å lokalisere steder i reservoaret der det kunne være gjenværende olje. Det ble beskrevet som en kreativ prosess der de skulle tenke nytt. De nye ideene om boremål ble presentert som navngitte, kartfestede objekter med et sett med et sett med attributter.
15. Se også Bowker og Star (1999) og Bowker (2000) for koblingen mellom databaser og kategoriseringsproblematikk i moderne sammenhenger.
16. Dreyfus og Dreyfus (1986) viser til et eksperiment der en stormester fikk sin refleksive bevissthet distraheret ved å bli bedt om å legge sammen tall samtidig som han spilte mot en marginalt dårligere spiller. Fallet i spilleevne var overraskende lite, noe som tyder på at svært mye av hans ekspertise kan sies å være intuitiv.
17. Dette må ikke forstås dit hen at den ikke kan handle om språklige elementer. Kunnskapen kan f.eks. bestå i en ikkespråklig evne til å manipulere språklige eller symbolske elementer. En god poets evne til å

beskrive noe med en treffende metafor, er i så måte en ikke-språklig egenskap.

Litteraturliste

ALMKLOV, PETER

1999 Reisen. Perspektiver til forståelse av backpacker-reiser og identitet i moderne samfunn. Hovedoppgave, Institutt for sosialantropologi, NTNU, Trondheim.

2006 Kunnskap, kommunikasjon og ekspertise. Et antropologisk studium av en tverrfaglig ekspertgruppe i oljeindustrien. Trondheim: NTNU (Dr. Polit. Avhandling SVT-Fakultetet)

2008 (under utgivelse) Standardized data and singular situations. *Social Studies of Science*.

BATESON, GREGORY

1972 *Steps to an ecology of mind. Collected essays in anthropology, psychiatry, evolution, and epistemology*. London: Intertext Books.

1979 *Mind and nature. A necessary unity*. London: Wildwood House.

BATESON, GREGORY OG MARY CATHERINE BATESON

1990 *Hvor engle ej tør træde. På vej mod en erkendelsesteori om det hellige*. København: Rosinante/Munksgaard.

BLOCH, MAURICE

1991 Language, anthropology and cognitive science. *Man* 26:183–198.

BOURDIEU, PIERRE

1977 *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

BOWKER, GEOFFREY C.

2000 Biodiversity Datadiversity. *Social Studies of Science* 30:643–683.

BOWKER, GEOFFREY C. OG SUSAN LEIGH STAR

1999 *Sorting things out. Classification and its consequences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

CHAPMAN, MALCOLM

2001 Social Anthropology and Business Studies: Some Considerations of method. i *Inside organizations. Anthropologists at work*, David N. Gellner og Eric Hirsch (red). Oxford/New York: Berg

CLIFFORD, JAMES OG GEORGE E. MARCUS

1986 *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. Berkeley, Calif.: University of California Press.

DREYFUS, HUBERT L. OG STUART E. DREYFUS

1986 *Mind over machine. The power of human intuition and expertise in the era of the computer*. New York: Free Press.

EFRAN, JAY S., ROBERT J. LUKENS, OG MICHAEL D. LUKENS

1990 *Language, structure, and change. Frameworks of meaning in psychotherapy*. New York: Norton.

ERIKSEN, TROND BERG

1989 *Nietzsche og det moderne*. Oslo: Universitetsforlaget.

FOUCAULT, MICHEL

1984 *Nietzsche, genealogy, history*. i *The Foucault reader*, Paul Rabinow (red.).

GEERTZ, CLIFFORD

1983 *Local knowledge. Further essays in interpretive anthropology*. New York: Basic.

1989 *Works and lives. The anthropologist as author*. Stanford: Stanford University Press.

GOFFMAN, ERVING

1969 *The presentation of self in everyday life*. London: Penguin.

GIDDENS, ANTHONY

1991 *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

HARRIES-JONES, PETER

1995 *A recursive vision. Ecological understanding and Gregory Bateson*. Toronto: University of Toronto Press.

LARSEN, TORD

2008 (under utgivelse) Acts of entification. On the emergence of thinghood in social life, i *Human Nature as Capacity. An Ethnographic Approach*. Nigel Rapport (red.) Berghahn Books

LEACH, EDMUND

1967 An anthropologist's reflections on a social survey, i *Anthropologists in the field*, D. G. Jongmans og Peter C. W. Gutkind (red.). Assen: Van Gorcum.

MARCUS, GEORGE E. OG MICHAEL M. J. FISCHER

1986 *Anthropology as cultural critique. An experimental moment in the human sciences*. Chicago: University of Chicago Press.

NIELSEN, FINN SIVERT

1996 *Nærmere kommer du ikke-. Håndbok i antropologisk feltarbeid*. Bergen: Fagbokforlaget.

POLANYI, MICHAEL

1967 *The tacit dimension*. Garden City, N. Y.: Doubleday.

RABINOW, PAUL

1977 *Reflections on fieldwork in Morocco*. Berkeley, Calif.: University of California Press.

SPRADLEY, JAMES P.

1980 *Participant observation*. Fort Worth; London: Harcourt Brace Jovanovich 1980.

SUCHMAN, LUCY A.

1987 *Plans and situated actions. The problem of human-machine communication*. Cambridge: Cambridge University Press.

SUCHMAN, LUCY A.

1995 Making work visible, i *Communications of the ACM* 38/9: 56–64.

VONNEGUT, KURT

1961 *Mother night*. New York: Delacorte Press.

WHORF, BENJAMIN LEE OG J. B. CARROLL

1956 *Language, thought and reality. Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. New York: Technology Press of Massachusetts Institute of Technology.

WHYTE, WILLIAM FOOTE

1993 *Street corner society. The social structure of an Italian slum*. Chicago; London: University of Chicago Press.

WILDEN, ANTHONY

1987 *Man and woman, war and peace. The strategist's companion*. London: Routledge and Kegan Paul.

Petter Grytten Almklov
NTNU Samfunnsforskning
pettera@svt.ntnu.no